

Beata Żywicka

PWSW Przemysł

NOWE SPOŁECZEŃSTWO W PONOWOCZESNEJ RZECZYWISTOŚCI, CZYLI JAK ZMIENIA SIĘ JĘZYKOWO-KULTUROWY OBRAZ SPOŁECZEŃSTWA WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE

Przeobrażenia w Polsce po roku 1989 w różnych dziedzinach życia narodu znalazły swoje odzwierciedlenie w języku, który w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat bardzo się zmienił. *Społeczeństwo* należy do grupy słów określanych mianem „wykładników”, „nośników”, czy też po prostu „nazw wartości”¹, które odegrały niebagatelną rolę w kształtowaniu się nowej postkomunistycznej rzeczywistości. Celem artykułu jest pokazanie, jak na język i świadomość aksjologiczną młodych ludzi wpłynęła nowa sytuacja społeczna, ekonomiczna, gospodarcza i polityczna zaistniała po obaleniu systemu komunistycznego w 1989 r., a także lub przede wszystkim, jakie zmiany zaszły w rozumieniu słowa *społeczeństwo* w ciągu ostatnich 20 lat, w czasie kształtowania się polskiej demokracji i odnawiania idei społeczeństwa obywatelskiego.

Jak dokumentują słowniki etymologiczne, leksem *społeczeństwo*, podobnie jak *społeczność*, *społecznik*, *uspołecznici*, pochodzi bezpośrednio od rzeczownika *spółka*, oznaczającego ‘wspólne działanie, wspólnotę interesów, zamierzeń’. Od XVI w. *spolek* (*spólek*) znaczyło tyle co ‘towarzystwo, społeczność, wspólnota’; *społu* czy *pospołu* ‘razem z innymi, wspólnie’. Przymiotnik *społeczny* (od XVI w.) to ‘wykonywany, realizowany przez ogół, zbiorowy, ogólny’, dawniej ‘ogólny, wspólny’ [SEJP 2005: 569–570].

¹ Romualda Piętkowa słowa będące wartościami w sensie rozszerzonym, wzbogaconym o wartościowanie przestrzeni, nazywa „wykładnikami” bądź też „nośnikami wartości”, Anna Wierzbicka mówi o „słowach kluczach”, Walery Pisarek stosuje określenie „słowa sztandarowe”, „pojęcia flagowe”, „wyrazy ważne”, Michael Fleischer pojęcia te kojarzy z symbolami kolektywnymi”, zaś Jerzy Bartmiński proponuje termin „nazwy wartości”.

Spółeczeństwo w słownikach języka polskiego jest definiowane jako: 1. 'ogół ludności pozostający we wzajemnych stosunkach, wynikających z ich udziału w procesach produkcyjnych i w życiu kulturalnym, ogół obywateli danego kraju, okręgu, miasta itp.'; 2. 'ludzie poszczególnych środowisk zawodowych, społecznych; klasa społeczna, środowisko'; 3. daw. a) 'towarzystwo, kompania, obcowanie, przebywanie z kimś', b) 'wspólność, wspólnota' [SJP 1966: 585]. W nowszych opracowaniach leksykograficznych *spółeczeństwo* to: 1. 'ogół ludzi mieszkających w jakimś kraju lub regionie, połączonych więzami wynikającymi np. z warunków życia, podziału pracy i ustalonych norm postępowania' [ISJP 2000: 654].

Derywaty ujawniają takie cechy *spółeczeństwa*, jak: *wspólnotowość* (ludzie/grupa osób/członkowie *spółeczeństwa*), *zorganizowanie*, *przynależność* do jakiejś grupy zawodowej, religijnej, wiekowej lub etnicznej, *zamieszkiwanie* na jakimś terenie, *zajmowanie się sprawami społecznymi*, *prowadzenie działalności*, zwłaszcza *bezinteresownej dla dobra jakiejś społeczności*, por.: *spółeczny* 1. 'odnoszący się do *spółeczeństwa*; powstający, tworzący się w *spółeczeństwie*; realizowany w *spółeczeństwie*, związany ze *spółeczeństwem*'; 2. 'utworzony, nagromadzony dla *spółeczeństwa*, do obsługi *spółeczeństwa*, do zaspokajania jego potrzeb; pracujący dla *spółeczeństwa*, dla dobra ogółu'; 3. 'wykonywany, realizowany przez ogół; zbiorowy, ogólny'; 4. daw. 'wspólny' (SJP); *spółeczny* to taki, który 1.1. 'dotyczy *spółeczeństwa*, np. jego charakteru, sposobu organizacji lub miejsca, jakie zajmują w nim poszczególni jego członkowie'; 1.2. 'dotyczy postaw lub działań większości członków *spółeczeństwa*'; 1.3. 'został wytworzony przez *spółeczeństwo* i jest jego wspólną własnością'; 1.4. 'służy zaspokajaniu potrzeb i poprawie warunków życia *spółeczeństwa*' (ISJP);

spółecznie 1. 'pod względem społecznym, w odniesieniu do *spółeczeństwa*, do ogółu; z punktu widzenia społecznego, ogólnego'; 2. 'mając na uwadze *spółeczeństwo*, zgodnie z założeniami społecznymi; dla *spółeczeństwa*, z całym *spółeczeństwem*';

spółeczność 'wszelka zbiorowość zorganizowana do celów współżycia' (SJP); 'ludzie mieszkający na jakimś terenie lub należący do jakiejś grupy zawodowej, religijnej, wiekowej lub etnicznej' (ISJP);

spółecznictwo 'działalność, praca społeczna' (SJP);

spółecznik 'człowiek zajmujący się sprawami społecznymi, bezinteresownie pracujący/działający dla dobra *spółeczeństwa*; działacz społeczny' (SJP; ISJP);

spółecznicza 'kobieta zajmująca się sprawami społecznymi, działaczka społeczna';

spółecznikostwo 'zajmowanie się sprawami społecznymi, bycie społecznikiem' (SJP); 'bezinteresowne działanie dla dobra jakiejś społeczności' (ISJP);

Korelatami *spółeczeństw* mogą być całe kraje (*spółeczeństwo Polski, Francji*), ich regiony (*spółeczeństwo Małopolski, powiatu tarnobrzeskiego*), a także mieszkańcy większych miast (*spółeczeństwo Lublina, Krakowa*), bo kiedy chodzi

o mieszkańców małych miasteczek czy wsi, pojawiają się wyrażenia typu *społeczność Pszczelej Woli*, a nie *społeczeństwo Pszczelej Woli*. Społeczność to – jak pisze J. Puzynina – „także zbiorowość ludzka powiązana bliżej nie określonymi regułami życia i wzajemnymi zależnościami, z tym że w jej treści ważniejszy wydaje się element poczucia wspólnoty. Od społeczeństwa różni się też *społeczność* częściowo ograniczeniami selekcyjnymi: nie mówimy o społeczności całych krajów [...], mówimy z kolei o społecznościach w odniesieniu do grup religijnych, zawodowych, wiekowych, rodzinnych, grup mniejszości narodowych (np. *społeczność muzułmańska w Białostockiem*, *społeczność służby zdrowia*, *pisarzy polskich, nastolatków*)” [Puzynina 1997: 390].

Związki frazeologiczne dowodzą, że członkowie społeczeństwa muszą podporządkować się pewnym określonym regułom, zasadom moralnym i etycznym, które porządkują życie społeczne, np. *wyrzutek społeczeństwa* ‘człowiek odrzucony, wzgardzony przez ogół; wyrodek, zakała społeczeństwa, niegodny należenia do społeczeństwa’, *znaleźć się poza nawiasem społeczeństwa* ‘zostać potępionym przez ogół i odsuniętym od wszystkich, nie móc brać udziału w życiu ogółu’ (SJP) czy *margines społeczny* ‘część społeczeństwa nie akceptowana przez ogół ze względu na niski poziom moralny lub działalność przestępczą i pozostająca na uboczu życia społecznego’ (PSF).

Jadwiga Puzynina twierdzi, że „*społeczeństwo* to leksem, który – w odróżnieniu od narodu – ma w zasadzie znaczenie stabilne, choć nieostre. Ustabilizowane jest nie tylko *genus proximum* (inaczej człon główny): „ludzka zbiorowość”, ale i jego cechy istotne: – to, że chodzi o ludzi żyjących na jakimś terytorium w tym samym (mniej więcej) czasie, tj. że w przeciwieństwie do *narodu społeczeństwo* ujmowane jest tylko synchronicznie (por. *społeczeństwo polskie XVI wieku*, ale *naród polski w XVI wieku*); – to, że chodzi o zbiorowość ludzką żyjącą na pewnym terytorium [...] i o ludzi żyjących na tym samym terytorium przez dłuższy czas i powiązanych z innymi jakimiś związkami życia społecznego” [Puzynina 1997: 389]. Nieostrość pojęcia *społeczeństwo* wiąże się według J. Puzyniny z brakiem precyzyjnego określenia, „na jakich terytoriach, a ściślej – w jak dużych skupiskach ludzkich możemy mówić o społeczeństwach [...] i jak długo muszą w danej zbiorowości przebywać ludzie, aby mogli być zaliczeni do danego społeczeństwa [...], a także na czym mają polegać ich związki z resztą grupy” [Puzynina 1997: 389]. Dlatego proponuje ona własny opis słownikowy omawianego leksemu, zgodnie z którym *społeczeństwo* to „zbiorowość ludzka żyjąca w tym samym okresie czasu na określonym terytorium (może nim być kraj, jego region, miasto, raczej nie małe miasteczko, nie wieś ani też gmina), powiązana różnymi zależnościami i regułami życia społecznego, które mogą być różnie ujmowane, m.in. ze względów ideologicznych. W wielu użyciach *społeczeństwo* ma dodatnie nacechowanie wartościujące” [Puzynina 1997: 301].

Nieco inny obraz społeczeństwa wyłania się z badań empirycznych² przeprowadzonych w środowisku akademickim młodych ludzi – studentów.

SPOŁECZEŃSTWO według ASA 90

N = 105, W = 310, D = 120, Ws = 15,48%

określona grupa ludzi (S); 32/ 10,32%

zbiorowość 3; ludzie 2; grupa ludzi połączona wspólnym terytorium 2; ludzie zamieszkujący jedno państwo 2; grupa ludzi zamieszkała na określonym terytorium; grupa ludzi; ludność danego kraju; zbiorowość ludzka o pewnej strukturze wewnętrznej; wszyscy ludzie

stanowi jedność (S); 16/ 5,16%

jedność 6; zwarte 3; spójność; integralność

ma poczucie wzajemnej więzi (A); 15/ 4,84%

poczucie więzi 9; silna więź; zbiorowość ludzka o pewnych więzach; więź emocjonalna; między ludźmi istnieje więź społeczna

realizuje wspólne cele (A); 12/ 3,87%

wspólne cele 4; łączy je wspólny cel 3; wspólnota ludzi połączona dążeniem do jakiegoś celu 2; realizacja celów społecznych

między członkami społeczeństwa panuje zrozumienie (A); 12/ 3,87%

zrozumienie 4; zgrane 3; zgodność; wzajemna życzliwość; brak konfliktów między ludźmi

posiada własne prawa i podlega im (S); 10/ 3,23%

posiada własne prawa; ludzie, którzy podporządkowują się prawom; prawa poszczególnych jednostek; wielość osób podlegająca określonemu, jednemu prawu; wspólne prawa

ma specyficzną kulturę (K); 10/ 3,23%

wspólna kultura 2; poczucie wspólnoty kulturowej; kultura; odrębna kultura; właściwa tylko jemu kultura

² Badania ankietowe (w skrócie ASA, czyli Ankieta słownika aksjologicznego) mają charakter cykliczny i są przeprowadzane systematycznie co 10 lat wśród studentów lubelskich uczelni państwowych, czyli UMCS, UM, AR, PL. Pierwsze badania odbyły się w 1990, kolejne w roku 2000. Zebrany materiał ankietowy został opublikowany w formie „częstkowego i surowego” raportu w tomie *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, red. J. Bartmiński, Lublin 2006. Ostatnie badania przeprowadzono w roku 2010. W ASA zamieszczono jedno pytanie: Podaj, co według Ciebie stanowi o istocie „prawdziwego” X? Za X podstawiano odpowiednie nazwy wartości z listy 100 haseł wybranych do słownika aksjologicznego. Swoje zdanie co do haseł, które powinny znaleźć się w słowniku, w formie pisemnej sprecyzowało wielu wybitnych humanistów, m.in.: Irena Bajerowa, Andrzej Bogusławski, Renata Grzegorzczkova, Michał Głowiński, Andrzej Maria Lewicki, Jadwiga Puzynina, Józef Tischner, Anna Wierzbicka. Ostatecznie projekt listy haseł po uzupełnieniach i modyfikacjach przedstawiły Ewa Borowiecka i Bogusława Kaczyńska w Kazimierzu 28 lutego 1988 r. Publikacja tych haseł ukazała się w: *Język a Kultura*, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina i J. Bartmiński, Wrocław 1991.

jego członkowie służą sobie wzajemną pomocą (A); 9/ 2,90%
*wzajemna pomoc 5; chęć pomocy drugiemu człowiekowi 2; chęć pomagania
 bezinteresownie ludziom, którzy tej pomocy potrzebują*

solidarność (S); 8/ 2,58%
solidarność 4; solidarne 4

patriotyzm (I); 8/ 2,58%
patriotyzm 4; umiłowanie ojczyzny; zdolność do poświęceń na rzecz ojczyzny swojej

jego członkowie szanują drugiego człowieka (A); 7/ 2,26%
*szacunek dla człowieka 3; wzajemne poszanowanie 2; poszanowanie drugiego
 człowieka*

jest podzielone na klasy, warstwy społeczne (S); 7/ 2,26%
podział na klasy 5; podział na warstwy społeczne; hierarchiczność

ma wspólny język (K); 6/ 1,96%
język; jeden język; wspólny język; charakterystyczny język

kultywuje tradycje (K); 6/ 1,96%
*przywiązanie do tradycji 2; ludzie kultywujący tradycje 2; ludzie, których łączy
 wspólna tradycja 2*

ma określone obowiązki (S); 5/ 1,61%
obowiązki poszczególnych jednostek; poczucie obowiązku; wspólne obowiązki

jest zorganizowane (S); 5/ 1,61%
wewnętrzna organizacja 2; zorganizowanie; dobra organizacja życia społecznego

tolerancja (S); 5/ 1,61%
tolerancja 4; tolerowanie człowieka przez drugiego człowieka

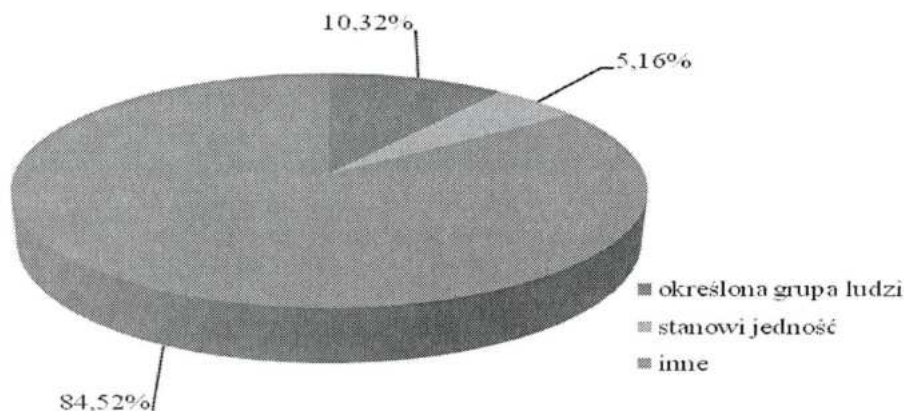
ma wspólne interesy (B); 4/ 1,29%
wspólne interesy 4

Według ASA 90 „prawdziwe” społeczeństwo to (1) określona grupa ludzi, która (2) stanowi jedność. W odpowiedziach ankietowanych takie rozumienie społeczeństwa pojawiało się najczęściej. Wskaźnik stereotypizacji nazwy oparty na częstotliwości występowania tych dwóch wymienionych cech wyniósł 15,48%.

Ponadto „prawdziwe” społeczeństwo (3) ma **poczucie wzajemnej więzi**, (4) jest **solidarne**, (5) **zorganizowane** i (6) **podzielone na klasy/warstwy społeczne**. (7) Jego członkowie służą sobie wzajemną pomocą, (8) realizują **wspólne cele i interesy**. (9) **Między członkami społeczeństwa panuje zrozumienie**, (10) **tolerancja** i (11) **poszanowanie drugiego człowieka**. „Prawdziwe” społeczeństwo (12) **ustala własne prawa i przestrzega ich**, ma także (13) **określone obowiązki**. Kolejnymi eksponowanymi cechami „prawdziwego” społeczeństwa jest (14) **specyficzna kultura**, (15) **język** i (16) **wspólne tradycje**. „Prawdziwemu” społeczeństwu respondenci przypisywali też (17) **patriotyzm**, co zapewne wynika z nałożenia na społeczeństwo obrazu, koncepcji narodu.

W roku 1990 w obrazie „prawdziwego” społeczeństwa dominował aspekt społeczny, na który wskazało 44,52% ankietowanych, w dalszej kolejności pojawił się

aspekt psychospołeczny, ze znacznie mniejszą liczbą wskazań, bo tylko 24,84%, i kulturowy, który uzyskał 8,06%. Młodzi ludzie postrzegali „prawdziwe” społeczeństwo także przez pryzmat aspektu bytowego (7,42%), zwracając głównie uwagę na wspólne interesy, możliwość podejmowania pracy, sporadycznie pojawiały się wypowiedzi, w których ujawniała się roszczeniowa postawa wobec państwa związana z domaganiem się zagwarantowania życiowego minimum, pomocy materialnej, udogodnień czy poczucia bezpieczeństwa bytowego. Być może ma to związek z faktem, na który zwrócili uwagę socjologowie Marek Ziółkowski, Krzysztof Zagórski i Jadwiga Koralewicz, pisząc, że „Polacy silniej nastawiają się obecnie na poszukiwanie ułatwień i zapewnienie sobie przynajmniej minimum [...]. Trudniej jest obecnie jednostce żądać od kogoś innego (państwa, przedsiębiorstwa, nie mówiąc już o komitetach partyjnych) zagwarantowania jej życiowego minimum, ułatwień czy bezpieczeństwa socjalnego; w większym stopniu skazana jest ona sama na siebie” [Ziółkowski, Zagórski, Koralewicz 2001: 241–242].

Schemat 1. Cechy „prawdziwego” społeczeństwa o najwyższym wskaźniku stereotypizacji w roku 1990

Na odległych pozycjach znalazły się aspekty: ideowy (4,52%) i polityczny (3,55%), skupiający przede wszystkim cechy kojarzone z umiłowaniem ojczyzny, z poświęceniem się dla niej, a więc z szeroko rozumianym patriotyzmem i dążeniem do demokracji.

Patrząc na cały zespół użytych wyrażen od strony ich charakteru treściowego, można zrekonstruować mentalny wizerunek społeczeństwa polskiego oparty przede wszystkim na cechach psychospołecznych, które obejmują zachowania, emocje związane z wymiarem społeczno-wspólnotowym człowieka, cechach psychicznych i etycznych determinujących zachowania emocjonalne, uczucia, normy etyczne, zasady moralne i wartości.

społeczeństwo	wymiar społeczno-wspólnotowy <i>communio personarum</i>
{określona grupa ludzi/zbiorowość/zbiorowość ludzka/ ludzie/ludność}	spójność, integralność, więź społeczna, chęć pomocy, zorganizowanie, własne prawa, którym się podlega, obowiązki, hierarchiczność, solidarność, tolerancja, zrozumienie, życzliwość, zgranie, zgodność, realizacja wspólnych celów i interesów, szacunek dla człowieka
wymiar jednostkowo-indywidualny <i>homo/persona socialis</i>	silna więź emocjonalna, poczucie przynależności, patriotyzm, wspólne zasady, normy i wartości, szczerość

Schemat 2. Mentalny portret społeczeństwa w roku 1990

Mentalny obraz społeczeństwa jest konsekwencją spojrzenia na społeczeństwo z dwóch punktów widzenia: człowieka społecznego (*homo/persona socialis*), który współistnieje, współdziała, współpracuje z innymi, bo przecież „człowiek *zależy* od grupy społecznej i grupa społeczna *zależy* od człowieka”, co przekłada się z kolei na jego podstawowe relacje i doświadczenia [por. Mycek 2006a, 2006b: 129–131, 2009]. Z punktu widzenia wspólnoty osób (*communio personarum*) społeczeństwo jawi się zaś jako konkretna grupa, zbiorowość ludzka osadzona w określonym czasie i przestrzeni, powiązana różnymi relacjami, więziami i prawami życia społecznego i jest ujmowane w wymiarze synchronicznym [por. Kowalczyk 1990: 283–287; Puzynina 1997: 389–391].

SPOŁECZEŃSTWO według ASA 2000

N = 100, W = 324, D = 92, Ws = 17,60%

określona grupa ludzi (S); 39/ 12,04%

ludzie 3; grupa ludzi żyjących na określonym terytorium 2; grupa ludzi zamieszkująca określony obszar geograficzny (miasto, wieś, kraj) 2; grupa ludzi zamieszkująca jakiś obszar; grupa mieszkańców tego samego państwa; grupa mieszkańców tego samego regionu; ludzie mieszkający we wspólnym kraju; członkowie społeczeństwa; zbiorowość ludzka

stanowi jedność (S); 18/ 5,56%

jedność 5; poczucie jedności 2; jedność społeczeństwa; integracja; świadomość jedności

posiada określone prawa (S); 15/ 4,63%

prawa 3; określone prawa 2; wspólne normy 2; znajomość norm; grupa ludzi powiązanych normami prawnymi; wspólnota ludzi, których łączy prawo

ma wspólny język (K); 13/ 4,01%

wspólny język 3; grupa ludzi, których łączy język 2; język; jednakowy język; jeden język

realizuje wspólne cele (A); 12/ 3,70%

wspólne cele 3; określone cele 2; dążenie do określonych celów 2; potrzeba realizacji wspólnych celów

jest wspólnotą (S); 12/ 3,70%

wspólnota 4; poczucie wspólnoty; wspólnota ludzi mieszkających na danym obszarze; współlistnienie

jego członkowie służą sobie wzajemną pomocą (A); 11/ 3,40%

pomoc 3; wzajemna pomoc 3; umiejętność niesienia wzajemnej pomocy

łączy je wspólna historia (H); 11/ 3,40%

grupa ludzi mająca wspólną historię 4; wspólna historia 2; dzieje społeczeństwa

potrafi współpracować (S); 10/ 3,09%

współpraca 6; współpraca między ludźmi 2; współdziałanie

ma specyficzną kulturę (K); 9/ 2,78%

kultura 3; jednakowa kultura; wspólny dorobek kulturowy

terytorium, które zamieszkuje (L) 8/ 2,47%

miejsce zamieszkania 2; wspólne terytorium; zamieszkiwanie określonego terenu

ma wspólne wartości (E); 7/ 2,16%

wspólne wartości 2; wspólnota ludzi wyznających wspólne wartości; preferowane wartości; wartości narodowe

kultywuje obyczaje (K); 7/ 2,16%

wspólne obyczaje 2; znajomość obyczajów 2; przestrzeganie obyczajów

solidarność (S); 6/ 1,85%

solidarność 4; solidaryzowanie się między sobą

równość (S) 6/ 1,85%

równość 5; równość wszystkich warstw społecznych

ma poczucie wzajemnej więzi (A); 6/ 1,85%

więzy międzyludzkie 3; zgromadzenie ludzi połączonych wspólną więzią

wspólnota narodowa (X); 5/ 1,54%

więź narodowa 2; wspólnota narodowa, która kultywuje swoje tradycje

tolerancja (S); 5/ 1,54%

tolerancja 5

ma świadomość wzajemnej odpowiedzialności (A); 5/ 1,54%

odpowiedzialność; świadomość wzajemnej odpowiedzialności za siebie; świadomość wzajemnej odpowiedzialności za wizerunek społeczeństwa

jest troskliwe (S); 5/ 1,54%

troska o dobro innych współobywateli; troska o wspólne bezpieczeństwo

kultywuje tradycje (K); 4/ 1,23%

kultywowanie wspólnej tradycji; ogół ludności powiązanej wspólną tradycją

jego członkowie szanują drugiego człowieka (A); 4/ 1,23%

szacunek do innych 3; grupa ludzi szanująca się wzajemnie

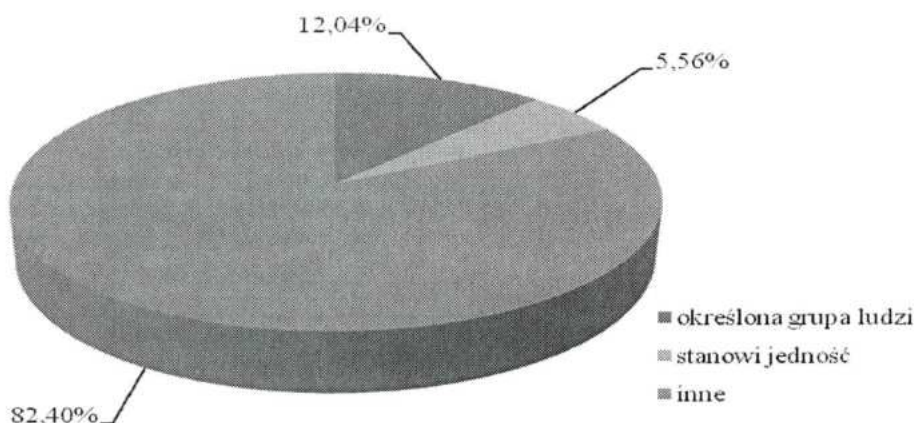
praca (B); 4/ 1,23%

praca; pracowitość

podporządkowanie władzy (T); 4/ 1,23%

podporządkowanie władzom, które zajmują się wykonywaniem interesów wyborców; władza

W ASA 2000 w sferze jądrowej znaczenia nie zaszły żadne zmiany. Cechy tworzące dominantę semantyczną pojęcia pozostały te same. „Prawdziwe” społeczeństwo to, tak jak 10 lat wcześniej, określona grupa ludzi, która wyróżnia się jednością, a wskaźnik stereotypizacji tych dwóch najczęściej wymienianych cech wyniósł 17,60%.

**Schemat 3. Cechy „prawdziwego” społeczeństwa
o najwyższym wskaźniku stereotypizacji w roku 2000**

Jednak obraz „prawdziwego” społeczeństwa w roku 2000 jest znacznie bogatszy i zróżnicowany. Przede wszystkim pojawiło się wiele nowych charakterystycznych cech, które w ogóle nie wystąpiły w odpowiedziach respondentów w roku 1990 bądź pojawiły się z minimalną liczbą wskazań – poniżej czterech. I tak respondenci kojarzyli „prawdziwe” społeczeństwo (18) ze wspólnotą, (19) wzajemną współpracą, (20) wspólnym życiem. „Prawdziwe” społeczeństwo łączy (21) wspólna historia. Ankietowani uznali, że istotną cechą „prawdziwego” społeczeństwa jest (22) terytorium, które zamieszkuje. Ponadto „prawdziwe” społeczeństwo (23) wyznaje wspólne wartości, (24) ma świadomość wzajemnej odpowiedzialności i (25) jest troskliwe/ (26) opiekuńcze. Zwracano także uwagę

na (27) równość (m.in. równość wszystkich warstw społecznych) oraz (28) podporządkowanie władzy.

Podobnie jak 10 lat wcześniej respondenci patrzyli na „prawdziwe” społeczeństwo zdecydowanie przez pryzmat aspektu społecznego, jego ranga wzrosła nieznacznie do 45,06%. Za to wyraźnie spadła rola aspektu psychospołecznego, bo wskazało na niego zaledwie 16,36% ankietowanych, oraz bytowego (2,4%).

Dla młodych ludzi w obrazie „prawdziwego” społeczeństwa bardzo istotny okazał się wymiar kulturowy, a wśród cech fundamentalnych respondenci wyszczególnili: znajomość i przestrzeganie wspólnych obyczajów, kultywowanie wspólnej tradycji, porozumiewanie się jednym językiem oraz posiadanie wspólnego dorobku kulturowego.

Podniosła się nieco ranga aspektu ideowego (5,56%) i etycznego (4,32%).

społeczeństwo	wymiar społeczno-wspólnotowy <i>communio personarum</i>
{określona grupa ludzi/ludzie/zbiorowość ludzka/grupa mieszkańców/członkowie społeczeństwa}	jedność, integracja, <u>wspólnota</u> , <u>wspólnota narodowa</u> , więzy międzyludzkie, umiejętność niesienia pomocy, <u>współdziałanie/współpraca</u> , znajomość norm i praw, równość, solidarność, tolerancja, <u>odpowiedzialność</u> , <u>troskliwość</u> , <u>opiekuńczość</u> , zrozumienie, życzliwość, zgranie, zgodność, realizacja wspólnych celów, <u>wspólne terytorium</u> , szacunek dla człowieka, <u>podporządkowanie władzy</u>
wymiar jednostkowo-indywidualny <i>homo/persona socialis</i>	silna więź emocjonalna, poczucie przynależności, patriotyzm, wspólne wartości, wartości narodowe, preferowane wartości, szczerość

Schemat 4. Mentalny portret społeczeństwa w roku 2000

W świadomości młodych ludzi na obraz „prawdziwego” społeczeństwa składają się także cechy związane z płaszczyzną historyczną (3,38%), z dziejami społeczeństwa, wspólną historią. Ankietowani docenili również wartość więzi narodowych, przynależności do wspólnoty narodowej. Świadczy o tym wprawdzie niezbyt wysoka ranga aspektu narodowościowego (niecałe 2%), ale biorąc pod uwagę fakt, że w roku 1990 w ogóle się nie pojawił w wypowiedziach studentów, należy wyeksponować jego ważność w obrazie „prawdziwego” społeczeństwa. Zdecydowanie wzrosło przekonanie u młodych ludzi, że bycie i życie w społeczności wiąże się także ze wspólnym zamieszkiwaniem na określonym terenie. Dlatego też w widzeniu społeczeństwa ważny okazał się aspekt lokatywny, na który wskazało 3,38% ankietowanych.

Portret mentalny społeczeństwa nie uległ większym przeobrażeniom. Pojawiło się jednak kilka nowych cech, które wzbogaciły wizerunek społeczeństwa, zwłaszcza na płaszczyźnie społeczno-wspólnotowej, a należą do nich: *równość, więź narodowa, odpowiedzialność, troska o dobro innych współobywateli, opiekuńczość i podporządkowanie władzy, która zajmuje się dbaniem o interesy wyborców, współdziałanie/współpraca, wspólne zamieszkiwanie określonego terenu.*

Powyższe cechy przybliżają obraz społeczeństwa do koncepcji „społeczeństwa obywatelskiego”.

SPOŁECZEŃSTWO według ASA 2010

N = 84, W = 206, D = 75, Ws = 15,53%

stanowi jedność (S); 19/ 9,22%

jedność 11; zjednoczenie; zjednoczenie obywateli; jedność w narodzie

jest wspólnotą (S); 13/ 6,31%

wspólnota 5; ma poczucie wspólnoty 5; wspólnotowość; więzi wspólnotowe; tworzy pewien rodzaj wspólnoty

jego członkowie służą sobie wzajemną pomocą (A); 13/ 6,31%

wzajemna pomoc 9; chęć pomocy innym; umiejętność bezinteresownego niesienia pomocy drugiej osobie; wsparcie

określona grupa ludzi (S); 8/ 3,88%

ludzie 3; ludzkość; grupa ludzi czymś ze sobą związanych; grupa osób, których łączą szczególne relacje

działa dla wspólnego dobra (A); 7/ 3,40%

walczy o dobro wspólne 2; działa dla dobra ogółu

solidarność (S); 7/ 3,40%

solidarność 6; solidarność, szczególnie w trudnych sytuacjach

między członkami społeczeństwa panuje zrozumienie (A); 7/ 3,40%

zrozumienie 2; życzliwość 2; empatia 2; zrozumienie drugiego człowieka

ma poczucie wzajemnej więzi (A); 7/ 3,40%

więzi 3; więzi społeczne 3; więzi międzyludzkie

ma wspólne wartości (E); 6/ 2,91%

wspólne wartości 3; wyznawanie podobnych wartości; przestrzeganie podstawowych norm i zasad moralnych przyjętych przez społeczeństwo

potrafi współpracować (S); 6/ 2,91%

współpraca 4; wzajemna współpraca; umiejętność współdziałania

patriotyzm (I); 6/ 2,91%

patriotyzm 2; patriota; miłość do ojczyzny; miłość do państwa; wierność swojemu krajowi

tolerancja (S); 5/ 2,42%

tolerancja 5

łączy je wspólna historia (H); 5/ 2,42%

historia 3; trudna historia; dorobek historyczny

poczucie przynależności (A); 5/ 2,42%

poczucie przynależności 2; przynależność do grupy; świadomość tego, że należy się do danego społeczeństwa; tożsamość

jego członkowie szanują drugiego człowieka (A); 5/ 2,42%

wzajemny szacunek 2; szacunek; szacunek do ludzi; szacunek poszczególnych jednostek do reszty społeczeństwa

kultywuje tradycje (K); 4/ 1,94%

tradycje 2; wspólne tradycje 2

demokracja (T); 4/ 1,94%

demokracja 3; umiejętność wykorzystania demokracji

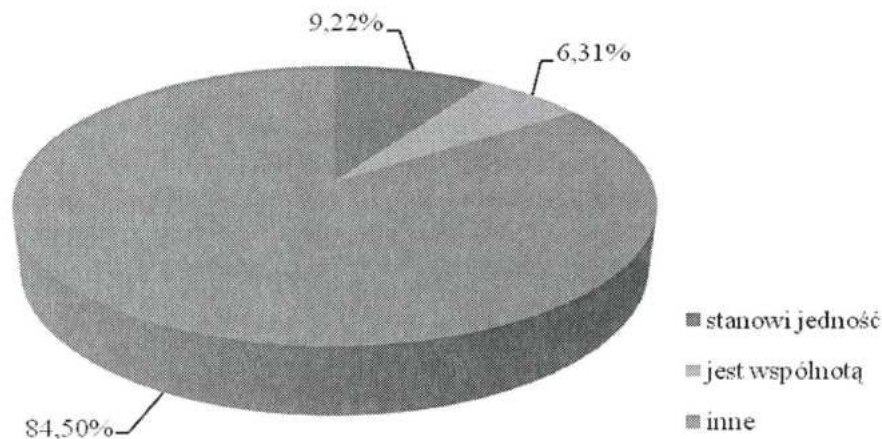
jest zorganizowane (S) 4/ 1,94%

organizacja życia społecznego 3; określony sposób jego zorganizowania

równość (S); 4/ 1,94%

równość 3; równe traktowanie wszystkich członków

Obraz „prawdziwego” społeczeństwa w ASA 2010 wyraźnie zmierza do wyeksponowania cech podkreślających wspólnotowość i solidarność określonej zbiorowości ludzi. W tej koncepcji wyraźnie dominują cechy społeczeństwa, które charakteryzuje jedność i wspólnotowość. Wskaźnik stereotypizacji nazwy oparty na częstotliwości występowania tych dwóch cech wynosi 15,53%.

Schemat 5. Cechy „prawdziwego” społeczeństwa o najwyższym wskaźniku stereotypizacji w roku 2010

Obok cech znanych pojawiło się kilka nowych, które wzbogaciły obraz „prawdziwego” społeczeństwa szczególnie w wymiarze psychospołecznym i politycznym. I tak respondenci w roku 2010 wyeksponowali umiejętność współpracy, (29) (współ)działania dla dobra ogółu oraz podkreślali (30) umiejętność wykorzystania demokracji.

Podobnie jak w roku 1990 i 2000 obraz „prawdziwego” społeczeństwa zdominowały cechy społeczne (46,03%), zgodnie z którymi społeczeństwo to grupa ludzi tworząca wspólnotę i stanowiąca jedność, potrafiąca ze sobą współpracować, posiadająca zorganizowane życie społeczne oparte na równości wszystkich jej członków, wyróżniająca się solidarnością i tolerancyjnością. Zdecydowanie wzrosła rola cech psychospołecznych charakteryzujących społeczeństwo i relacje wewnątrzspołeczne, takich jak: poczucie przynależności, wzajemne więzi, szacunek dla innych, zrozumienie drugiego człowieka, służenie wzajemną pomocą i działanie dla wspólnego dobra. Obraz „prawdziwego” społeczeństwa opisywano także przez pryzmat cech etycznych, podkreślając wspólne wartości, przestrzeganie podstawowych norm i zasad moralnych, w dalszej kolejności pojawiły się cechy historyczne, ukazujące wpływ historii, wydarzeń historycznych na kształtowanie się społeczeństwa, ideowe, związane z patriotyzmem, miłością do ojczyzny, wiernością swojemu krajowi, i polityczne, eksponujące wpływy demokracji na możliwości rozwoju społeczeństwa.

Mentalny obraz społeczeństwa został wzbogacony o kilka nowych znaczących cech zarówno w wymiarze społeczno-wspólnotowym, jak i jednostkowo-indywidualnym. Są to: aktywność społeczna, empatia, rodzinność, rozwijanie się, przyjaźń, miłość, otwartość, serdeczność, lojalność, uczciwość, samorządność, nieprzeszkadzanie sobie nawzajem.

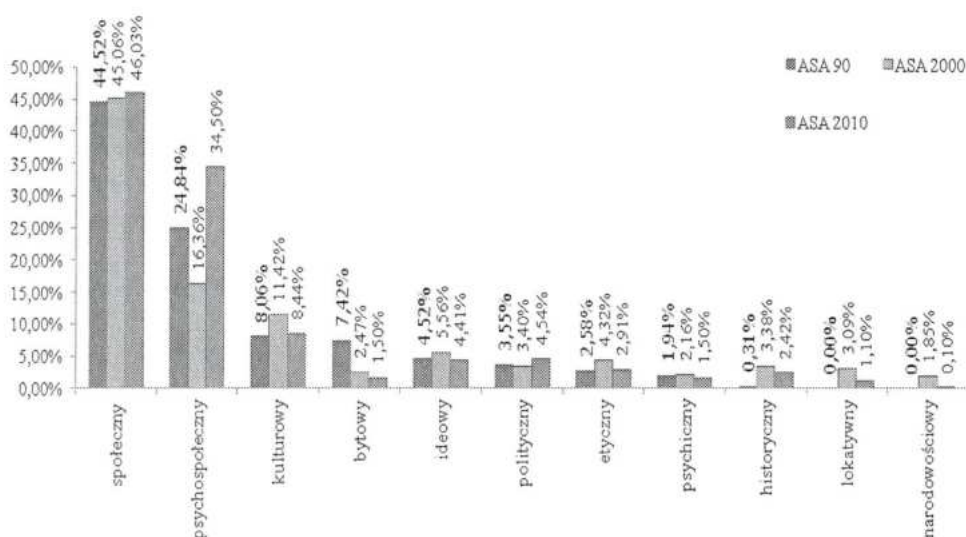
Schemat mentalnego portretu społeczeństwa w roku 2000 przedstawia się następująco:

społeczeństwo	wymiar społeczno-wspólnotowy <i>communio personarum</i>
{określona grupa ludzi/ludzie/zbiorowość ludzka/grupa mieszkańców/członkowie społeczeństwa}	jedność, integracja, wspólnota, wspólnota narodowa, więzy międzyludzkie, umiejętność niesienia pomocy, współdziałanie/współpraca, znajomość norm i praw, równość, solidarność, tolerancja, odpowiedzialność, troskliwość, opiekuńczość, zrozumienie, życzliwość, zgranie, zgodność, <u>otwartość</u> , <u>lojalność</u> , <u>serdeczność</u> , <u>przyjaźń</u> , realizacja wspólnych celów, <u>rozwijanie się</u> , <u>aktywność społeczna</u> , wspólne terytorium, szacunek dla człowieka, <u>władza (instytucje obywatelskie, konstytucja, rząd, samorządność)</u>
wymiar jednostkowo-indywidualny <i>homo/persona socialis; homo novus</i>	silna więź emocjonalna, poczucie przynależności, patriotyzm, <u>wierność</u> , wspólne wartości, wartości narodowe, preferowane wartości, <u>przestrzeganie norm i zasad moralnych</u> , <u>uczciwość</u> , <u>miłość</u> , <u>szczerłość</u>

Schemat 6. Mentalny portret społeczeństwa w roku 2000

Wyeksponowane cechy pokazują ścisły związek ludzi tworzących społeczeństwo z potrzebą działalności, aktywności społecznej i przedsiębiorczości (aktywność społeczna, rozwijanie się, przedsiębiorczość), możliwością wpływania na sprawy swojego środowiska (instytucje obywatelskie, samorządność) oraz dokumentują wzrost świadomości ludzi, że są podmiotami praw i obowiązków panujących w społeczeństwie (odpowiedzialność społeczna, opiekuńczość, solidarność, otwartość, realizacja wspólnych celów, niesienie pomocy) [por. Grabowska, Mocek, Wnuk-Lipiński 2001: 151; Mycek 2006: 77].

Powyższe cechy jeszcze bardziej zbliżają obraz społeczeństwa do koncepcji „społeczeństwa obywatelskiego”.

Schemat 7. Zestawienie i porównanie aspektów „prawdziwego” społeczeństwa w ASA 90, ASA 2000 i ASA 2010

Obraz społeczeństwa w ciągu badanych 20 lat uległ pewnym przeobrażeniom. Chociaż w jądrze znaczeniowym „prawdziwego” społeczeństwa zachowały się trzy cechy – bycie jednością, bycie wspólnotą i bycie określoną grupą osób, to pozostałe cechy tworzące strefę pozajądrową pojęcia wyraźnie zmieniły swoje miejsce.

W 1990 r. respondenci znacznie częściej kładli akcent na aspekt bytowy. W roku 2000 i 2010 zdecydowanie częściej patrzono na społeczeństwo jak na wspólnotę ludzi umiających współpracować ze sobą, mających świadomość wzajemnej odpowiedzialności, troszczących się o dobro innych. Obok jedności, solidarności, tolerancji i zrozumienia eksponowano zorganizowanie, równość, posiadanie określonych praw, a w roku 2010 akcentowano aktywność społeczną i przedsiębiorczość. A zatem w nowej strukturze społecznej istotne miejsce obok

homo socialis zajmuje *homo novum* – człowiek nowy, przedsiębiorczy, świadomy swojej wartości, asertywny, rzutki i dość bezwzględny. O pojawieniu się i roli „nowego człowieka” w nowym społeczeństwie wspominała Teresa Bogucka, zastanawiając się nad miejscem inteligencji w strukturze nowego polskiego społeczeństwa, gdy „wracamy do Europy, do normalności” [Bogucka 1992].

W roku 1990 „prawdziwego” społeczeństwa nie odróżniano od narodu i kojarzono je z patriotyzmem, rozumianym jako umiłowanie ojczyzny. Inaczej było w roku 2000; wtedy tę cechę odnotowano w odpowiedziach zaledwie 2 osób, zaś w roku 2010 na patriotyzm wskazało niewiele więcej, bo 6 osób. W dużym stopniu różnice odnoszą się do strefy psychospołecznej, najczęściej dokumentowanej w roku 2010. Młodzi ludzie częściej podkreślali ważność relacji społecznych, aktywnego i świadomego uczestniczenia w życiu społecznym. Dalsze różnice w nieco mniejszym stopniu odnoszą się do płaszczyzny historycznej i kulturowej, zdecydowanie częściej eksponowanej w roku 2000. W takim ujęciu „prawdziwe” społeczeństwo rozumiane jest jako grupa ludzi, których łączy wspólna historia, język, tradycje i obyczaje. Historia jest fundamentem, na którym wzrosło i wzrasta społeczeństwo – napisała jedna osoba. Również w roku 2000 częściej niż w 2010 wskazywano na aspekt lokatywny i tak istotne cechy, zgodnie z którymi ludzie tworzący społeczeństwo zamieszkują na jakimś terytorium. W roku 1990 cecha ta w ogóle się nie pojawiła w wypowiedziach respondentów. Inna różnica dotyczy spojrzenia na społeczeństwo przez pryzmat cech politycznych, zwłaszcza w obrazie „prawdziwego” społeczeństwa w roku 2000 i 2010. Młodzi ludzie eksponowali w roku 2000 podporządkowanie władzy, zaś w roku 2010 wymieniali oprócz demokracji silny rząd oraz aktywność polityczną na szczeblu nie tylko państwowym, ale i samorządowym. Socjologowie twierdzą, że opisane powyżej zmiany można zlokalizować w sferze podmiotowości lokalnej. „Respondenci są obecnie bardziej skłonni oddawać decyzje w wielu sprawach w ręce wybranych przez siebie i z bardzo bliska niekiedy obserwowanych władz lokalnych. [...] Rezygnacja z własnej podmiotowości indywidualnej oznacza jednocześnie wzrost zaufania do władz lokalnych [...] w opozycji do darzonych znacznie mniejszym zaufaniem władz centralnych. Jest to jeszcze jedno potwierdzenie faktu, że polskie społeczeństwo zaakceptowało ideę reformy samorządowej, a własną, indywidualną autonomię polityczną realizuje poprzez wspólnotę lokalną i jej wybranych przedstawicieli” [Ziółkowski, Zagórski, Koralewicz 2001: 242–243]. Kolejna różnica zaznaczająca się w sposobie pojmowania społeczeństwa przez młodych ludzi wiąże się z wyznacznikiem: w obrazie „prawdziwego” społeczeństwa w roku 2000 znalazły się wyznawane wspólne wartości oraz podobne zasady moralne i etyczne.

Biorąc pod uwagę wyniki trzech ankiet od strony współzależności semantycznej między cechami, można stwierdzić, że zarówno w roku 1990, 2000, jak i 2010 studenci utożsamiali „prawdziwe” społeczeństwo ze **wspólnotą** – ten syndrom zajął czołowe miejsce. Na drugim, równie ważnym miejscu w roku 1990 znalazł

się syndrom **społeczeństwa partnerskiego** (48). W dalszej kolejności opisywano „prawdziwe” społeczeństwo w kategorii **społeczeństwa refleksyjnego** (38). Nieco słabiej pokazywano syndrom społeczeństwa **prawo- i samorządne** (35).

W roku 2000 syndromowi **społeczeństwa wspólnotowego** towarzyszył z nieco mniejszą liczbą wskazań syndrom **społeczeństwa refleksyjnego** (51). Następnie charakteryzowano „prawdziwe” społeczeństwo jako **prawo- i samorządne** (41). W tle wyżej wymienionych syndromów pozostawał syndrom **społeczeństwa partnerskiego** (32) i zupełnie nowy syndrom **społeczeństwa opiekuńczego** (10).

W roku 2010 w obrazie „prawdziwego” społeczeństwa nie pojawiły się cechy skupione w syndromie **społeczeństwa opiekuńczego**. Za to wzrosła ranga syndromu **społeczeństwa prawo- i samorządne** (50). Jedną z niższych pozycji zajął syndrom **społeczeństwa refleksyjnego** (41). Najrzadziej wskazywano syndrom **społeczeństwa partnerskiego**.

Ireneusz Krzemiński twierdzi, że przemiany, które nastąpiły po 1989 r., dotyczyły nie tylko ustroju, instytucji, ale wniknęły od początku w codzienne życie ludzi, „zmieniając je nawet wtedy, gdy w odpowiedzi na ankiety twierdzili, że zmiany ich osobiście nie dotknęły. Ale niemal wszyscy dostrzegli je wokół siebie. Były one zgodne z pragnieniami i oczekiwaniami większości Polaków [...], a największy optymizm w ocenie przemian wykazała młodzież. Pod koniec lat 90. najmłodsi Polacy, nawet żyjący w małych miastach i będący w złej sytuacji, oceniali pozytywnie nowy ustrój: wierzyli ponadto, że ich sytuacja ulegnie w przyszłości poprawie” [Krzemiński 2000: 556, 558]. Chociaż z wypowiedzi młodych ludzi wyłania się idealny obraz społeczeństwa, to mają oni świadomość, że stabilność i jakość realnego świata społecznego i istota społeczeństwa zależy w dużej mierze od spontanicznego, swobodnego i odpowiedzialnego współdziałania ludzi.

Bibliografia

- Bogucka T., 1992, *Nieuchronna normalność*, „Gazeta Wyborcza”, 28–29 XI.
- Grabowska M., Mocek S., Wnuk-Lipiński E., 2001, *Wybrane instytucje obywatelskie i polityczne* [w:] *Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, red. E. Wnuk-Lipiński i M. Ziółkowski, Warszawa.
- Kowalczyk S., 1990, *Zarys filozofii człowieka*, Sandomierz.
- Krzemiński I., 2000, *Spór o Polskę 1989–99. Wybór tekstów prasowych*, wstęp, wybór i układ P. Śpiewak, Warszawa.
- Mycek S., 2006a, *Człowiek i odpowiedzialność*, Sandomierz.
- Mycek S., 2006b, *Etyka jako odpowiedzialność*, Sandomierz.
- Mycek S., 2009, *Persona socialis. Teologiczne wymiary człowieka w społeczeństwie*, Sandomierz.
- Puzynina J., 1997, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin.
- Wnuk-Lipiński E., Ziółkowski M. (red.), 2001, *Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, Warszawa.

Ziółkowski M., Zagórski K., Koralewicz J., 2001, *Wybrane tendencje przemian świadomości społecznej* [w:] *Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, red. E. Wnuk-Lipiński i M. Ziółkowski, Warszawa.

Rozwiązanie skrótów

- SJP – *Słownik języka polskiego*, t. VIII, red. W. Doroszewski, Warszawa 1966.
ISJP – *Inny słownik języka polskiego*, t. II, red. M. Bańko, Warszawa 2000.
SEJP – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, red. W. Boryś, Kraków 2005.
PSF – *Praktyczny słownik frazeologiczny*, red. I. Puchalska, Kraków 2004.

A NEW SOCIETY IN POSTMODERN REALITY, THAT IS HOW A LINGUO-CULTURAL PICTURE OF A SOCIETY IN CONTEMPORARY POLISH IS CHANGING

Summary

In the article, the author attempts to show what changes have taken place within the meaning of the word society over the past 20 years, at the time of the evolution of Polish democracy and the renewal of the concept of civil society, as well as of the language and awareness of axiological young people affected by the new social, economic, business and political situation existing after the overthrow of the Communist regime in 1989.

The basis for the analyses constitute the system of data and surveys collected in 1990, 2000 and 2010 (the ACE 90, 2000 and 2010). Their analysis leads to the conclusion that society is seen primarily as a specific group of people, the community, having a sense of unity, governed by certain rules and laws. However, over the last 20 years the role of psychosocial factors and living has increased. Definitely we more often look over on society as a community of people interacting to cooperate with each other, having a sense of strong social ties and common values. Next to unity, solidarity, mutual assistance, tolerance and understanding of exhibit organisation, equality, have certain rights, and in 2010 stressed the social activity and entrepreneurship. Thus, in the new social structure and significant place next to the homo socialis is homo novum is the of the new, entrepreneurial, aware of its value, assertive, brisk, and rather absolute man.